№ 137: ПЛЕТИВО ІДЕНТИЧНОСТІ

Ойкумена проти орди

ОЛЬГА ПЕТРЕНКО-ЦЕУНОВА

30 СЕРПНЯ 2026

Фото: Henry Be

Світлій пам'яті Миколи Рачка – філолога і воїна, якому тепер назавжди 27.

Одне з питань, на яке я не знаходжу відповіді, — чому населення країни, із якою нам випало нещастя сусідити, не дбає про свій дім, район, місто, країну; чому замість природного, здавалось би, прагнення до власного добробуту воно витрачає кошти, сили, життя на те, щоби вдиратися в інші країни й нищити все, що є хорошого, творчого, живого.

В античній цивілізації, що стала колискою європейських культур, до яких належить і українська,

чільне місце посідав концепт ойкумени — свого, обжитого, знайомого простору. Давньогрецький географ Гекатей Мілетський називав цим словом відому грекам частину світу із центром в Елладі.

Кочовики ж, які відіграли вирішальну роль у цивілізаційному виборі Московії, мали абсолютно іншу філософію простору. У її основі лежав номадизм — структура, схильна до розростання в ширину й позбавлена центру. Децентровані ризоматичні множини, що не окультурюють, не покращують свій простір, не мають глибинної вкоріненості, а прагнуть лише загарбати квітучий луг, який хтось інший дбайливо доглядав, використати його як пасовище для своїх коней — і лишають по собі випалену землю, пустку. Чим не сучасна Росія?

Античні мореплавці, вирушаючи в каботажне плавання, завжди мали в полі зору свою землю. Одіссей, якого воля богів заносить на чужину, «невтішно прагне узріти хоч дим, що над рідним підноситься краєм, потім і вмерти готовий». Тим часом для пересічного росіянина, за гаслом їхнього божевільного вождя, «де ступила нога російського солдата, — там і Росія». Брак цінності свого й імагологічного розрізнення з чужим веде до браку поваги до інакшого: усе чуже-бо потенційно може стати своїм через привласнення. У середньовічній Русі суфікс «-ва» позначав дикість, некультурність і ворожість певної спільноти: так постали слова *татарва*, *мордва*, *москва*.

Практика перемішування народів і виривання з корінням задля асиміляції для московитів не нова. Показовий тут випадок Стефана Яворського, українського барокового книжника й уродженця Галичини, який 1700 року несподівано для себе був призначений митрополитом Рязанським і Муромським. Хоч йому й випало очолити кафедру в давньоруських містах, колишніх центрах удільних князівств, а не, скажімо, у далекому Сибіру, як його колезі й сучаснику Йоанові Максимовичу, митрополитові Тобольському, ентузіазму це не викликало. Сперечатися з імперською владою не випадало, але Яворський намагався вивезти із собою частинку українського світу — книжки й вільний інтелектуальний дух, незнайомий азійській деспотії. Ставши протектором Слов'яно-греко-латинської академії, він реформував її за зразком «семи вільних наук», практикованих у Києво-Могилянській академії, де сам колись навчався й учителював. Через два десятиліття, передчуваючи наближення смерті, Яворський передав Благовіщенському монастиреві в Ніжині, званому «Богородичним Назаретом», свою бібліотеку й супроводив дарунок латиномовним віршем «Митрополита Рязанського та Муромського слізне з книгами прощання». Автор прощається не лише з книжками, а й із домом і рідною землею — і слова його тим щемкіші, що перебування на чужині після поразки Івана Мазепи та репресій проти українства безумовно скидається на заслання. Для Яворського призначення на митрополита далеких земель — аж ніяк не бажана царська винагорода, а болісна розлука з батьківщиною і всім важливим, звичним, своїм.

Змушувати пишатися тим, що кордони ніде не закінчуються, — це до краю розмивати ідентичність, відривати людину від її самототожності.

Доля вірша мала химерне продовження: 1928 року його переклав українською Микола Зеров, київський поет-неокласик, якому незабаром і самому випало поневірятися на чужині, намагаючись загубитися в натовпі Москви й уникнути переслідувань. Проте кривавий молох російського терору наздогнав його й погнав разом із багатьма представниками української інтелігенції ще далі на північ, за маршрутом Медвежа Гора — Кем — Соловки. Зеров не прагнув «підкорювати Москву», він навіть до тодішньої столиці УСРР — Харкова — не схотів свого часу перебиратися. Йому було добре там, де він міг прислужитися своїй землі, яку любовно міфологізував, пишучи про Київ і обстоюючи давність його слави:

Ніхто твоїх не заперечить прав.
Так, перший світ осяв твої висоти,
До тебе тислись войовничі готи,
І Данпарштадт із пущі виглядав.

А от для московитів рушати в невідомість зроду не було фактором дискомфорту. Щоправда, підкорення Сибіру чи загарбання Кримського ханства так і не зробило їх справді російськими — проте Росія з імперською жагою і далі прагнула заграбастати якомога більше земель, яких не здатна була перетравити. Деструкція без жодної мети — цим принципом керувався ще Андрій Боголюбський 1169 року, коли нищив і грабував Київ. Доки інші князі намагалися зробити місто своєю столицею та прославити культурними здобутками, володимиро-суздальський князь просто руйнував стольний град із заздрощів і сліпої люті.

Титул російського монарха містив довжелезний перелік, що, однак, не здатен був вмістити всіх підкорених територій, і після перелічення всіх тих «цар Астраханський», «князь Естляндський, Ліфляндський, Курляндський» ішло «і прочая, і прочая, і прочая». Є в цій традиції титулатури прихована зневага до власного імперського тіла: виходить, існують у країні якісь неважливі землі, які можна замінити на три крапки.

«У Росії немає кордонів, у Росії тільки горизонт» — ця красномовна розтиражована фраза влучно характеризує ординську ментальність країни, що звикла привласнювати чуже: території, винаходи, митців, культурні надбання. Змушувати пишатися тим, що кордони ніде не закінчуються, — це до краю розмивати ідентичність, відривати людину від її самототожності, а

водночас запроваджувати уявлення про чуже, вороже, яким є все, що «не Росія». Якою, не забуваймо, одного дня може стати будь-що, якщо так заманеться вождеві, бо ж «Росія ніде не закінчується». Через це всі країни, яким випало нещастя мати спільний кордон із однією шостою світу, перебувають у перманентній бойовій готовності, бо вона до всіх має територіальні претензії (читай: бажання зробити там Росію).

Отже, Росія — це країна, для якої поняття батьківщини, як це не парадоксально, не прив'язане до території, лише до держави як інституції — тоталітарної та імперської.

Знекорінена орда намагалася відібрати відчуття дому у своїх громадян, бо розуміла, яке це потужне джерело сили — пам'ять роду, спорідненість зі своєю землею.

Засадничою з цього погляду здається проблема землекористування. У XIX столітті, коли населення було здебільшого сільським, понад 95 % російських селян перебували в общині. В Україні ж общинні володіння були рідкістю: понад 80 % селян Правобережжя та близько 70 % Лівобережжя вели одноосібне господарство. Російська сільська община володіла землею і розподіляла врожай, земельні наділи могли щороку змінювати власників; тому селянин не мав емоційного зв'язку зі своїм наділом, не мав і мотивації до праці, бо міг бути свавільно позбавлений її плодів. Тим часом українським — як і решті європейських — хліборобам важила традиція господарювання на своїй землі й постать господаря, що розраховував на результати власної праці, а не на зрівнялівку. Світоглядний розрив зі страшною гостротою оприявнився в 1920–1930-х роках, коли після численних спроб загнати українських господарів у колгоспи влада використала останній аргумент – Голодомор. А в цей час в еміграції українські хлібороби-державники створили власну партію, яка, як писав у її програмі В'ячеслав Липинський, «по своїх, вироблених віками, формах землеволодіння (приватна власність на землю), по тенденції розвитку цих форм (парцеляція великих маєтків) і по зростаючій інтенсифікації сільського хазяйства» належала до «західноєвропейської хліборобської культури». Російські проєкти аграрної реформи, засновані на чужій українцям «примітивній психології "общини" (всякі переділи та наділи "на душу")», на думку Липинського, були абсолютно реакційними, бо вели до зниження рівня аграрного розвитку України.

Ще один аспект ментальності, який робить нас тими, ким ми є, — відчуття причетності. Європейська цивілізація засадничу цінність бачить у тяглості: кожна культура є національно

своєрідною, закоріненою у власний простір, рідний і обжитий. Натомість у лексиконі кочовика немає поняття рідного простору як такого, він не знає дому. «Мой адрес не дом и не улица, мой адрес — Советский Союз», — співалось у відомому радянському шлягері.

Звісно, який може бути дім у громадян тоталітарної країни, яка через репресії, дискримінацію і контроль породжувала цілі категорії мінусників. За визначенням дослідниці радянської репресивної машини Тамари Вронської, мінусники — це люди, яких унаслідок кримінального чи адміністративного звинувачення, кампанії «розкуркулення», запровадження паспортної системи, «очищення прикордонної смуги» тощо було примусово видалено з місця проживання. Їм також забороняли мешкати в певних місцевостях, які згодом отримали назву режимних; їхня кількість і символічні кордони постійно зростали: «мінус 6», «мінус 12», «мінус 15». Змушені емігрувати «колишні люди», розкуркулені селяни-хлібороби, заслані «в Сибір неісходиму» митці, виселені неблагонадійні мешканці прикордонних смуг, прибрані з очей інваліди війни, реевакуйовані й остарбайтери, яким не дозволяли отримати прописку, цілі депортовані народи — усі вони були вирвані з корінням, силоміць позбавлені дому через забаганки більшовитських керманичів. Влада експлуатувала базову для людини потребу в безпеці, у відчутті дому, і з особливою жорстокістю викорчовувала цілі сім'ї, та що там — цілі народи. Утім, попри всі колонізаційні та асиміляційні зусилля, ці люди дивовижним чином зберігали й передавали дітям відчуття дому, якого в них не міг відібрати навіть тоталітаризм: згадаймо бодай про довгі десятиліття боротьби кримських татар за можливість повернутися на рідну землю.

Історію поневірянь українського народу можна проілюструвати, наприклад, рядками з біографії поета Василя Герасим'юка: він народився 18 серпня 1956 року в гуцульській родині, вивезеній у 1940-х до Караганди на «вічне поселення»; наприкінці 1950-х років батьки нарешті змогли повернутися в рідне село Прокурава Косівського району Івано-Франківської області, де й минуло Василеве дитинство. Як жилося людям, вивезеним навічно? Знекорінена орда, яка опинилася при владі в Країні Рад, намагалася відібрати відчуття дому у своїх громадян, бо на підсвідомому рівні розуміла, яке це потужне джерело сили — пам'ять роду, спорідненість зі своєю землею. А сильні люди цій країні були не потрібні.

В Античності вигнання з поліса — остракізм — вважалося страшною карою. Радянську ж людину змушували ще й бути вдячною за таке «мале» покарання — бо ж не розстріляли, а могли б. Одначе тоталітарній машині не вдалося цілковито знищити відчуття гідності та глибоко вкорінене усвідомлення того, як важливо бути господарями свого простору. І саме це усвідомлення втілюють прості слова з вірша Оксани Забужко «Рядок з автобіографії»:

Хай не славою (Бог там з нею!) —

Як присягою на шаблях,
Мої предки владали землею:
Їм належала ця земля!

Текст створено за підтримки проєкту Оксфордського університету «Нові горизонти науки й релігії у Східній Європі», профінансованого фондом Джона Темплтона (The John Templeton Foundation). Думки, висловлені в тексті, належать авторові й не обов'язково збігаються з поглядами фонду.

The creation of this text was supported by the University of Oxford project 'New Horizons for Science and Religion in Central and Eastern Europe' funded by the John Templeton Foundation. The opinions expressed in the publication are those of the author(s) and do not necessarily reflect the view of the John Templeton Foundation.

ОЛЬГА ПЕТРЕНКО-ЦЕУНОВА 30 СЕРПНЯ 2026

Warning: count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in **/home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php** on line **284**